

Чому греки і римляни не носили штанів?

Уявіть, що ви опинилися на жвавій вулиці античних Афін*. Літній ранок, спека, але ще не занадто гаряче — можна побігати у справах. Стіни сліпучо-білі під сонцем, порохняве повітря повниться вигуками грецькою. Солодкий аромат медових тістечок із найближчої ятки пробивається крізь сморід міста, що не знає каналізації.

Вулицею крокують переважно чоловіки. Більшість — мало не напівгола. Дехто обгорнув торс відрізом тканини. Інші одягли вільні туніки, які доходять до колін. Жінок мало, і всі вони — у довших туніках, що кріпляться на плечах довгими шпильками**. Бідніші жінки й чоловіки носять майже білий одяг із нефарбованої вовни. Багаті хизуються всіма відтінками жовтого, зеленого і брунатного¹.

А тепер уявіть, що ви опинилися на вулиці Рима ранньоімперських часів. Майже полудень (або «година шоста», як казали б самі римляни), але вулицю затіняють високі багатоквартирні будинки з обох сторін від хідника. Бруківка слизька від смердючої грязюки. З-за дверей таверни навпроти тягнеться

* Імена і власні назви передано за традицією українського антикознавства останніх десятиліть (Арістотель, Цицерон, Константин, Тібр тощо), що може відрізнятися від нормчинного правопису. — *Прим. наук. ред.*

** За потреби їх можна було використати як зброю. Одного разу юрба афінських жінок своїми гострими брошками вбила чоловіка.

димок, несе із собою гострий запах смаженого нуту. Зусібч долинають уривки фраз найрізноманітнішими мовами, повз вас пробігають заклопотані пішоходи в геть не такому одязі, який ви щойно побачили в Афінах.

Кілька чоловіків убрані в тоги — просторі вовняні тканини, які могли сягати шести метрів завдовжки. Увертітися в це м'яке море було так складно, що аристократи часто тримали спеціальних рабів, чийм завданням було викласти тканину на тіло і сформувати красиві складки. Носити тогу — окреме мистецтво, ба навіть мука, адже варто трохи не так зігнути ліву руку — і дбайливо викладені складки негайно розсіплюються. Тому перехожі на нашій вулиці полишили тоги вдома, натягнувши короткі туніки й вирушили у справах. Ось іде кілька жінок у традиційних накидках римських матрон, але решта віддала перевагу різнобарвним тунікам до п'ят.

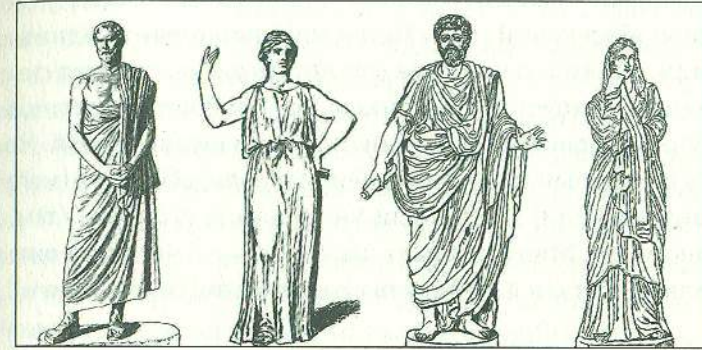
І греки, і римляни викладали одяг — вовняний, лляний або бавовняний* — на тіло складками. Для середземноморського клімату — те що треба; до того ж кількість складок можна було міняти залежно від соціального становища й погоди. Щоправда, у холодні й дощові дні носити складки було незручно. А деякий одяг, наприклад тогу, треба було ще вміти на собі втримати, цей процес потребував постійної уваги. Кишень на одязі древніх греків і римлян не було**.

Здавалося б, штани в античному світі були вкрай потрібні. Але — за кількома винятками, як-от ексцентричний імператор Геліогабал, який залюбки штатував у шовкових штанях*** — гре-

* Найчастіше в античному світі носили одяг із вовни й льону. Вовняний — тепліший, міцніший і піддатливіший для фарбування — зазвичай носили зверху, а лляний — який краще пропускав повітря, легше прався і який не так «любили» воші — під низ і на щодень. З бавовни (египетської) одяг почали масово шити тільки в часи Римської імперії.

** Але була можливість організувати заміники. Грекині підв'язували туніку паском так, щоб виходила велика кишеня, римляни часто ховали залишки бенкетів у складках тог. А от монети доводилося носити в гаманцях, прив'язаних до пояса або почеплених на шию. Та нерідко древні греки й римляни — невинні щасливці, які не знали про мікроби, — ховали монету за щокою.

*** Римські імператори були завзятими модниками. Не всі задовольнялися накидками бузкового кольору: фіолетова фарба коштувала найдорожче, а отже, була найпрестиж-

Зліва направо: грек, загорнутий у накидку (гіматій); грекня в туніці (хітоні); римлянин у тозі; римська матрона в накидці (паллі)

ки й римляни вважали штани ознакою варварів. Афінянам цей одяг нагадував про персів, які вдерлися в Грецію, несучи із собою масштабні руйнування, а на собі — широкі штани. А римляни асоціювали штани з народами півночі, насамперед германцями², які любили вкривати себе татуюваннями і цмулити пиво.

Та зрештою римляни здалися. Усе почалося з легіонерів. Їхні туніки до колін, що так добре пасували до спеки середземноморського літа, геть не захищали від рвучких північних вітрів. Солдати, які несли службу на півночі, за прикладом варварів-вершників почали втискати гузиці в короткі вовняні або шкіряні бриджі. Невдовзі відбувся наступний логічний крок — перехід до довгих штанів. За підданими піддалися й командири: у III столітті імператор шокував респектабельну публіку — виступив на чолі свого війська в штанях (і кучматій світлій перуці)³.

нішою. (Цікаво, що найвишуканіший відтінок бузкового — темний і мерехтливий кармазиновий, колір висухлої крові, — колись носити було дозволено тільки представникам імператорської родини. Нерон якимось навіть організував облаву на купців, які торгували контрабандною фарбою.) Накидки, що коштувала дорожче за розкішну віллу, деяким імператорам було замало. Калігула любив перевдягатися в Зевса — навіть бороду собі позолочував і мав при собі жезл у формі блискавиці. А Коммод раз прийшов у Колізей вбраний у лев'ячу шкіру.

Упродовж IV століття завдяки воякам-політикам у моду ввійшов військовий одяг. Тоді й цивільні один за одним познімали туніки й повдягали штани. До кінця століття це стало такою поширеною практикою, що імператорові спеціальним указом довелося заборонити носити штани в Римі. Чоловіків у скандальному вбранні арештовували, оббирали (мабуть, і штани знімали) і назавжди висилали зі столиці. Утім, це не допомогло. Минуло кілька десятиліть — і чоловіки вже наважилися постати в штанах навіть перед очі імператора⁴.

Тепер, коли ми дізналися, як штани завойовували античний світ, спробуємо розібратися у складнішому питанні: чи носили греки й римляни білизну?

Більшість жінок користувалися протобюстгальтерами — зараз ми назвали б їх підв'язками для грудей*. Іноді траплялися конструкції з бретельками на плечі, але зазвичай жінки просто обмотували смуги тканини навколо тулуба. Привабливими вважалися малі груди, тож часто за допомогою цих стрічок жінки намагалися «приплюснути» свої перса**. Якщо вірити античним поетам, підв'язки також слугували кишнями, де могло опинитися будь-що — від любовних листів до капсул з отрутою. А ще стрічки для грудей нібито мали цілющі властивості. Вважалося, якщо обв'язати ними голову, можна полегшити головний біль⁵.

* Свідчень про труси збереглося вкрай мало. Існували спеціальні приспособи: деякі жінки у громадських купальнях одягали купальники, а спортсменки й циркачки виступали в протобікіні. (Майбутня імператриця Феодора, яка починала як актриса бурлескного жанру, вбиралася до виступів у такий собі античний відповідник стрингів.) Проте зазвичай жінки під накидками носили тільки сорочки. Але й із ними траплялися проблеми: один римський поет написав гостру епіграму на жінку, в якій надто обтисла туніка задерлася на сідниці.

** У деяких контекстах стрічки для грудей виконували функцію еротичного аксесуара. Наприклад, в одній грецькій комедії персонажка поволі розпускає обв'язки, дражнячи свого чоловіка.

Чоловіки-греки під туніками не носили нічого, крім засмаги і власної гордості. Натомість серед римлян траплялися традиціоналісти, які під тогами тримали пов'язки на стегнах. У купальнях чоловіки могли похизуватися модними «плавками». Проте більшість нехтувала цією деталлю гардеробу й віддавала перевагу вільним шовковим або лляним тунікам під верхній одяг. Утім, хоча туніки були дуже зручні, їх аж ніяк не можна було назвати скромними. Пізньоантичний автор розповідав історію про те, як святого Мартина Турського відвідав гість: усівся навпроти біля вогню, відкинувся на спинку крісла, простягнув ноги — і випадково святому відкрилася широка панорама гостевих геніталій⁶.

У IV столітті, коли святого Мартина осяяло це дивовижне видиво, римський одяг уже неухильно рухався до середньовічних стандартів. Уявіть, що раптом опинилися на вулиці пізньоантичного Константинополя. Хай це буде пізня осінь, прохолодний полудень: в обличчя віє солоний вітер, м'яке сяйво неба повниться звуками церковних дзвонів. Повз вас пропливає пишний службовець у традиційній тозі, хіба тільки з меншою кількістю складок. Прості городяни шмигають у коротких туніках із широкими рукавами: що багатший власник, то рясніше вишиті ці рукави. Жінки одягнені в довгі туніки, теж зі складками і прикрасами. Кілька заможних перехожих хизуються прикрасами з брязкітливого срібла. У деяких найпобожніших на руках татування — християнські символи. Але всі вони, будьте певні, ходять без білизни.

Як вони голилися?

Одним із найзагадковіших римських імператорів був Адріан. Витончений поет, талановитий архітектор і флейтист — а любив розважитися полюванням на левів. Умів віртуозно вести академічні дискусії найвидатніших науковців свого часу — і з такою самою легкістю вів за собою легіонерів у марш-кидках на довгі дистанції. Щедрий друг і справедливий суддя — але водночас зарозумілий, підозріливий чоловік, а в поганому настрої міг і вбити. Та найпарадоксальніше те, що Адріан носив бороду. Майже всі видатні римляни, які успавились впродовж кількох століть, були гладенько поголені. А от Адріанові щоки щедро вкривали розкішні кучері — усі роки його правління (на троні імператор просидів 21 рік). Можливо, борода вказувала на його любов до греків або на замилювання римською старовиною, а може, робила трохи схожим на Зевса. Хоча ширилися чутки (їх зафіксував один римський автор⁷), що борода просто маскувала шрами від акне.

Та хай би з якої причини Адріан вирішив ходити бородатим, то була не просто особиста примха. До борід в античному світі ставилися дуже серйозно*. Насамперед вони вважалися знаком

* Для римських юнаків перше гоління було святом — кроком до дорослості; перші тоненькі волосинки дарували богам. Нерон, наприклад, зібрав свій пушок після першого гоління в золоту скриньку й пожертвував у храм Юпітера.

Адріан і його розкішна борода.
Classical Numismatic Group Inc. (cngcoins.com)

чоловічої сили. А ще підкреслювали статус: поважний пан мусив бути доглянутий і гладенький, на відміну від замурзаного й патлатого злидаря. Борода вказувала на емоційний стан власника: чоловіки в жалобі (а також ті, хто хотів викликати жалощі в суді) не стригли волосся на обличчі. Зрештою, борода засвідчувала, це римлянин, грек чи варвар⁸.

В епоху класики* майже всі грецькі чоловіки носили бороди. У різні часи в моді були різні «зачіски», але найпопулярніша — пишна борода й поголена верхня губа**. Поголених чоловіків вважали надто жіночними — аж до вступу на трон Александра Македонського. У видатного завойовника було чимало мух у голові (від «закоханості» в «Іліаду» до переконання, що він народився безпосередньо від Зевса), зокрема він кожнісінький день голився. Невідомо, чи Александр у такий спосіб намагався

* Під епохою класики дослідники історії Стародавньої Греції зазвичай розуміють період V-IV століття до н. е. (зазвичай — від греко-перських воєн до початку походу Александра у 334 році до н. е.). — Прим. наук. ред.

** У Спарті вуса були заборонені законом. Щороку після вступу на посаду очільники Спарті видавали указ: усі мешканці мусили поголити верхню губу.